

Що православна етика може додати до поточних роздумів ПРО ВІЙНУ?

Рецензія на книгу: *Православні погляди на війну* /

За редакцією Гамаліса Перрі і Карраса Велері.

Пер. з англ. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. – 400с.

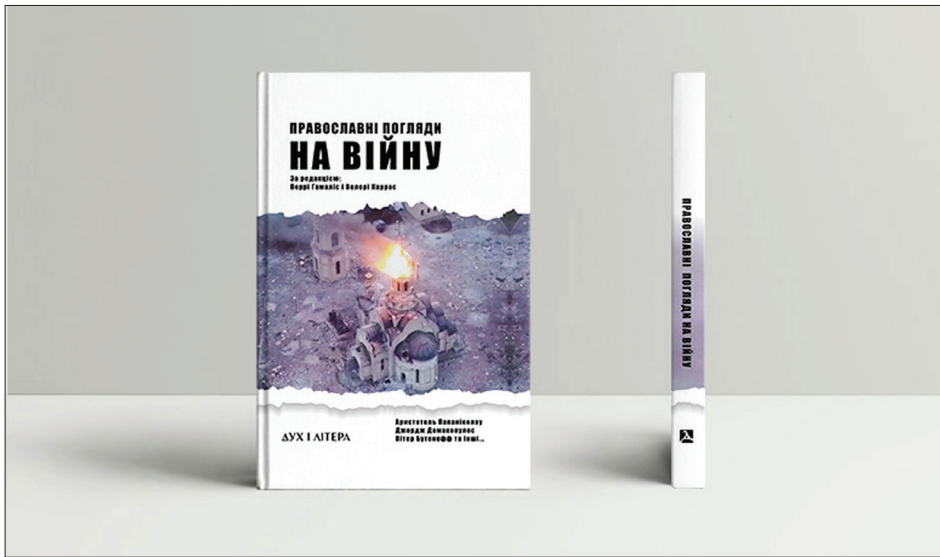
ISBN 978-617-8262-04-4

Вказана книга складається з дванадцяти статей видатних православних фахівців і спрямована на відображення «східної» богословської традиції на значення і виклики війни. Загальний текст органічно поділений на 3 складових: розкриття загальної проблематики війни, історичний погляд на розвиток «православної» богословської думки по відношенню до участі християн в збройних конфліктах та сучасна «православна» позиція стосовно війни.

Перший розділ книги складається з двох статей, де перша розкриває негативні наслідки участі в бойових діях на людину, як образ Бога, друга розкриває класичне протистояння пацифізму та мілітаризму по відношенню до війни на тлі конфлікту в Косово.

Стаття Аристотеля Папаніколау «Аскетика війни: спотворення чи відтворення чесноти» будується на дослідженні військових з ПТСР і описує шлях їх відновлення після війни через озвучення пережитого негативного досвіду з побратимами, психологами чи священниками. Це повинно допомогти людині не ховати всі ці жахливі події та емоції всередині себе, а прийняти їх як частину життєвого досвіду, і враховуючи це, йти далі вперед. Переходячи в богословську площину, війна в цій праці, з урахуванням її методів і наслідків, описується як царина демонічного (с. 28), а говоріння правди є відтворенням божественного (наближенням до істини).

Дмитро Семко, магістр богослов'я, викладач Одеської богословської семінарії. Військовий капелан ЗСУ (Одеса, Україна).

Вся стаття описує життя як боротьбу божественного з демонічним, залежно від того, що більше практикується (с. 40-41). Вказаний шлях відновлення або «обоження» через озвучування і прийняття пережитих реалій розглядається гарним інструментом як в руках священнослужителів, так і в руках психологів або побратимів. Однак в усьому цьому процесі жодним чином не фігурує постать Христа. Це дуже схоже на спробу намалювати дерево, яке ти ніколи не бачив, але точно відомо, що одна із фарб має бути зеленою. Проговорення пережитих критичних ситуацій з психологами чи іншими людьми дійсно є гарною практикою, яка приносить результати. Але чи можна вважати подібну «сповідь» перед психологом, де жоден з учасників не відроджений і не намагається спілкуватися з Богом, обоженням?

У статті Ендрю Волша з дослідження реакції американського Православ'я на конфлікт в Косово розкриваються два класичних погляди на війну. Пацифізм в образі війни як «меншого зла» та мілітаризм – «виправдана війна». В результаті ретроспективного погляду на реакцію Православного братства в Америці автор приходить до висновку, що в більшості випадків на визначення власної позиції у відношенні до війни впливає етнічний та релігійний досвід. Враховуючи такий підхід, очільниками табору пацифістів він зображає людей східної географічної традиції, які базуються на святоотцівському богослов'ї та канонічному праві.

Очільники «виправданої війни» – новонавернені та зацікавлені в узгодженні православних та патріотичних американських цінностей, що опираються на православні свідчення, починаючи з часів візантійської держави по сьогодні (с. 68). Узагальнюючи, пацифісти – це люди східної

культури з високими цінностями та глибоким богослов'ям, а мілітаристи – новонавернені західні матеріалісти. Тому, за словами автора в право-слав'ї буде певна напруга, але переважати буде підхід «меншого зла», що можна побачити і в його характеристиці «мілітаристів».

Другий розділ книги описує зміну поглядів християн на службу у війську в історичній хронології. Тут дуже гарно розкривається вплив зміни відносин між державою і церквою на відповідну участь церкви в житті держави, а саме збройного захисту її інтересів. Одна справа бути воїном держави, яка вас відправляє шукати і розганяти церкви, і зовсім інша справа захищати хороших сусідів християн і їх духовні та моральні цінності від набігів варварів чи мусульман.

Починається історичний опис зі статті Ніколає Родді про війни народу Ізраїля за часів пророків та царів. І приходить до логічного висновку, що не дивлячись на військові технології та чисельність, вирішальним фактором в перемозі завжди було Боже відношення до сторін, а не їх могутність (с. 97).

У статті Джона Фотопулоса нам пропонують історично-культурне тлумачення ситуації в Юдеї за часів життя Ісуса. Де з одного боку виступають прихильники Римської влади в образі аристократії, а з іншого – гноблені селяни (с. 125), які мріють бачити на троні «Царя селяка» (класичного розбійника). Проте, як ми бачимо, з Євангелій, Христос не виправдав очікувань жодної зі сторін, адже Він прийшов будувати Царство Боже. І в цьому я цілком погоджуюсь із автором, але чи можна переслідування власної цілі трактувати, як критику всіх інших?

Автор виступає відверто проти теорії виправданої війни, і каже що її основа будується на Старому Завіті / гебрейській Біблії. Класичні новозавітні тексти не означають, що «Ісус або автори Нового Завіту визнавали насильство, війну, чи участь християн у збройних угрупованнях нормативними» (с. 130). Навіть Іван Хреститель, за словами автора, працював окремо від Ісуса, і переслідував зовсім інші цілі, тому і його відповідь воїнам не можна споріднювати з вченням Христа.

Тому узагальнити цю статтю можна такими словами: «Христос був абсолютно проти насильства, а всі можливі біблійні тексти з виправданого мілітаризму, або невірно трактуються, або переслідували свої цілі, а не євангельську звістку».

Такий погляд на авторитетність Старого Завіту ставить під сумнів спільність та взаємоповагу між авторами статей цієї книги, адже один (Ніколає Родді) пише статтю, яка базується повністю на Старому Завіті і робить з цього логічні богословські висновки, а наступний називає цей Завіт пережитком минулої епохи. В огляді богослов'я Нового Завіту

автор взагалі пропускає ситуацію з очищенням храму (чи такі методи не є насильством?), або вчення апостола Павла по покірність владі, та застосування нею зброї (Рим. 13:4).

Велері Каррас дуже гарно описує відношення християн до війни за часів Оригена та каппадокійців. Під час гонінь відношення до служби у війську, де було обов'язковим ідолопоклонство та гоніння церкви, а переважаюча більшість населення держави і армії складалась з язичників, розглядалось справедливо недоречним. З іншого боку, автор часто цитує заклики Оригена боротися зі злом, постійно звершуючи молитви (с. 148). Це непогана ідея, але сьогодні мені особисто важко уявити всіх членів церкви, які постійно перебувають у духовній молитві. Під словом «постійно» я маю на увазі хоча б той самий час, поки військові знаходяться на бойовому завданні (від кількох днів до місяця в безперервній небезпеці, в повній бойовій готовності, без нормального сну, їжі та води). Але мені здається, що християни, які сидять в окопах, набагато більше моляться, ніж ті хто сидить вдома і по вихідних відвідує церкву. Тим більше, коли Ориген в приклад приводить жерців язичників (с. 148), то це відкриває варіант «бронювання від призову» для священнослужителів, але далеко не для всієї церкви.

Після офіційної державної християнізації казати, що воювати повинна більшість язичників, а наша невеличка когорта буде молитись за їх успіх, було важко, бо тепер християнство вже стало більшістю. Це змусило церкву передивлятися своє відношення до участі християн у війську і приймати таку діяльність, як вимушену, задля більшого блага.

За описом автора можна прийти до висновку, що за часів Оригена християни і військо були абсолютно несумісними речами. Каппадокійці визнавали негативну сторону війни, і називали вбивство на війні гріхом, після якого потрібен певний період покаяння, але це абсолютно відрізняється від вбивства, як звичайного злочину, і часто це стає вимушеною діяльністю. Автор дуже влучно узагальнює фразою: «розкіш чистого пацифізму більше нездійсненна у світі, де панують християни» (с. 169).

Стаття Джорджа Демакопулоса далі розвиває відносини між службою Богу і державі. Він робить гарний опис реакції християнства IV століття на проблему християнського державного службовця через праці Амвросія Медіоланського. З одного боку існує ідеал – Божий Закон, яким всі люди повинні керуватись, і якби всі його дотримувались то питання насильства взагалі ніколи б і не поставало. Однак є дуже багато тих, які ним не керуються, а підтримувати порядок в суспільстві, якому Божий Закон – не закон, якось потрібно. Тому, інколи насильство справді є вимушеною необхідною мірою покарання, але якщо існує інший варіант, то треба триматися милості та любові. В результаті Амвросій закликає тих, кому

доводиться приймати участь у (вимушеному) насильстві задля захисту справедливості, утримуватися на певний період від причастя (с. 201-202), бо незалежно від того, вимушене насильство чи ні, воно все одно псує Божий образ в людині, і після цього потрібен час для відновлення.

Автор також дуже влучно показує, що визнання поняття справедливої війни Амвросієм не є зеленим світлом до будь-якого насильства. В той же час далеко не всі державні діячі мають опцію просто помилувати або пробачити, адже у них є певні закони і обов'язки перед державою і суспільством, яких потрібно дотримуватись (с. 201). І нажаль не всі люди розуміють мову любові, тому інколи насильство таки буває «захистом справедливості», але по факту його варто розглядати як необхідне «менше зло».

Наступним періодом для розгляду стає Візантія, яка супроводжувалась появою в православній традиції святих воїнів. Візантійці знали не так багато періодів миру, і більшу частину їх історії війна була звичним явищем. Як показує практика, життєві реалії не можуть не вплинути на традиції та богослов'я. Кого краще закликати на захист, як не святого, який був воїном? І це з часом почало відображатися в певній стилістиці зображення святих воїнів або й архангела Михаїла у військових обладунках в тогочасній іконографії (с. 212).

В той же час, в описі розвитку візантійської агіографії святих воїнів Джеймс Скредос зауважує на тому, що всіх цих воїнів внесли до списку святих не за їх військову службу чи бойові подвиги, а за мученицьку смерть (с. 213). Вони виступають скоріше як ті, хто були в таких же умовах, і краще розуміють ситуацію вірян. Тому їх появу в іконографії не варто розглядати як богословське підґрунтя етики війни, а скоріше описом реалій, в яких держава майже постійно перебувала в стані війни.

Важлива помітка в тексті автора, що мова цієї статті йде саме про Візантійську культуру, віддаляючись від російської традиції, де йдеться про святих імператорів та страстотерпців. Цим автор показує, що схильність до оспівування монархів не притаманна загальному православ'ю, а лише локальна російська надбудова (с. 206).

Наступний розділ є завершенням історичної ретроспективи і продовжує тему візантійської традиції, але тут автори намагаються внести правильне розмежування між поняттями справедливої та священної війни. За їх словами істино православний погляд на війну часів Візантії жодним чином не підтримує ідею священної війни, а визнання війни злом нівелює сам цей принцип, бо важко уявити «священне зло». Однак, враховуючи умови державних обов'язків християн, погоджується, що є випадки, коли і християнам доводиться приймати в ній участь, і вважає

допустимою участь в «оборонній» війні (с. 255). Це гарна ідея, але де та межа, коли оборонні дії стають наступальними? Адже сучасна зброя дозволяє вражати цілі на території іншої держави не перетинаючи кордон, і для її знищення важко не перетинати кордон агресора. Де тоді межа дозволеності в боротьбі з таким ворогом, і на якому етапі війну ще можна вважати оборонною, а коли вже ні? Те ж саме стосується і питання етики в допиті полонених. Яка міра допустимості методів, залежно від того, скільки життів буде врятовано?

Завершується книга двома розділами, де війна розглядається як один з елементів провидіння. По факту авторами підіймається питання теодицеї, яке так і залишається відкритим (на те вона й теодицея).

Узагальнюючи опрацьований текст, Пітер Бутенефф пише: «У глибокому трепеті ми повинні пишатися солдатами та бути їм надзвичайно вдячними, бо вони йдуть на поле бою, б'ються й гинуть на службі своїй країні, незважаючи на неоднозначні мотиви та хибні планування своїх очільників», але війну не можна назвати «меншим добром», бо «війна – це пекло, війна – це зло, війна – найгірше, що людство може сказати про себе» (с. 285). Це дуже схоже на ідею, що Бог любить грішника, але ненавидить гріх.

Брендон Галлагер намагається описати православний погляд на війну через творчість Володимира Соловйова. Він чітко називає війну елементом провидіння або інструментом в Божих руках. Враховуючи розвиток людства, війна, як ми бачимо, залишається потрібним і дієвим чинником в нашому формуванні (бо без неї поки не виходить), але саме цей розвиток і має прийти до того, коли вона втратить свою актуальність. Однак в розвитку цієї провиденціальної ідеї бентежить певна цитата автора, де він починає вдягати образи творчості Соловйова на сучасних діючих осіб:

Крім того, він не дає чітких критеріїв для розрізнення тих несправедливих держав, які перебувають на хибній стороні провидіння або просто є його пасивними інструментами (наприклад, нацистська Німеччина, сталінський Радянський Союз), і тих держав, які справді свідомо співпрацюють із провидінням у напрямку одкровення Царства (наприклад, Російська Федерація, Сполучені Штати Америки) (с. 323-324).

Ця цитата показує, що її автор міркує категоріями «Супердержав», однак оцінка того, чи служать вони Богу як «свідомі співпрацівники провидіння», приходить просто до актуального положення держави в силовому просторі. Тобто, поки держава має значну політичну вагу, вона апіорно визначається виконавцем Божої волі. Але як тільки цей «скіпетр влади» втрачається, то виявляється держава була на хибній сто-

роні. Такий погляд прославлення сильних, і цькування переможених виглядає як безхребетне лицемірство. В такому варіанті будь-які агресивні дії «сильних» держав виправдовуються «провидінням», і розмовляти про якусь теорію «справедливої» чи оборонної війни немає сенсу.

Завершується книга статтею Перрі Гамаліс, де автор визнає, що православ'я в цілому не має загальноприйнятої позиції, а точки зору католиків та протестантів не співпадають з духом православної людини (с. 348-349). В якості альтернативи пропонуються теорія справедливої миротворчості та християнський реалізм.

Справедлива миротворчість являє собою низку заходів для уникненні розв'язання війни шляхом пошуку справедливих компромісів між сторонами конфлікту. Основна ідея полягає в тому, щоби зробити все можливе, аби війна таки не почалась (с. 354). Християнський реалізм – засудження війни, як одного з наслідків людської гріховної природи (с. 371).

Проблема полягає в тому, що запропоновані погляди говорять, що війна це погано, і краще її не починати, але не пропонують жодних рішень на той випадок, коли війна вже в твоїй країні. Як було зазначено на початку рецензії, автори цих статей територіально належать до США та Великої Британії, і це вирізняє їх погляд на війну.

Прочитавши всю книгу, ми бачимо авторів в ролі сторонніх глядачів, які аналізують чужі проблеми, і думають, що би порадити людям, які на відміну від них, не живуть в країні, яка є «свідомим співпрацівником провидіння». І це виглядає як зовсім не дотична до практики теорія. Бо, по суті книги, православ'я усіма способами намагається засуджувати війну, але як показав конфлікт в Косово, і сучасна війна в Україні, в обох випадках важко знайти помісних священнослужителів, які пропонували своїй країні скласти зброю. Єдині хто це свято проповідує, це РПЦ в Україні.

Ця книга чудово описує історичний розвиток православної традиції стосовно проблеми війни, але, як сказав автор останньої статті, на сьогодні православ'я так і не вийшло з глухого кута (с. 372) в цьому питанні.